

זאב צחור: בן־גוריון כותב אוטוביוגרפיה

ארוכים היו חייו של בן־גוריון ורבי־עלילה והוא עמד במרכזם של אירועים היסטוריים כבדי־משקל. אישיותו הדומיננטית ודרכו בהנהגה גרמו מחלוקות חריפות. קיצונים שבמעריציו קשרו לו הילה של משיח, וקיצונים שבמתנגדיו ראו בו בוגד. בן־גוריון עצמו ניחן בתודעה היסטורית עמוקה והיה ער ביותר לדימוי הציבורי שלו אף ביקש להיות פעיל בעיצובו של זה. משך שנות פעילותו עשה זאת בעיקר בכתיבה יומיומית, ולאחר שפרש מראשות־הממשלה ב־1963 ביקש לגבש את הדברים על־ידי כתיבת זכרונותיו.

בכתיבת הזכרונות ראה בן־גוריון ייעוד לעצמו, ובפגישות שונות טען כי מכל תפקידו תפקיד זה של העלאת זכרונות הוא החשוב ביותר, וזאת למען ידע הנוער מה נעשה כאן, איך נעשה, ובעיקר – מה יש לעשות.

באחד מטיולי־הבוקר שלו ב־1970, בריגע של גילוי־לב מיוחד־במינו, כמו חשף בן־גוריון טפח מן הצד המיסטי שבו: לפתע זרק ואמר שנותרו לו רק שלש שנים לכתיבת זכרונותיו משום שב־1973 ימות. לנוכח תמיהתנו הנבוכה, הסביר שהוא מאמין שחייו נעים במעגלים של 15 שנה:

עד גיל 5 – שנות ילדות;

מעגל ראשון: מגיל 5 עד 20. נעורים בגולה, היכרות עם הציונות (1891–1906); מעגל שני: מגיל 20 עד 35. עלייה לארץ, חיפוש־דרך (1906–1921); מעגל שלישי: מגיל 35 עד 50. מזכיר ההסתדרות (1931–1935); מעגל רביעי: מגיל 48 עד 62. פעילות בהנהגה הציונית (1933–1948); מעגל חמישי: מגיל 62 עד 77. ראש ממשלת ישראל (1948–1963).

ועתה, אמר, מאז פרישתו נותרו לו 10 שנות זיקנה, אשר יחד עם 5 שנות הילדות תסגורנה את המעגל הששי והאחרון. מכאן שעד 1973 עליו לסיים הכל. לרווחתנו הפטיר את הדברים בנימה של בדיחות־הדעת, כאילו נאמרו רק כדי לזוז את קצב העבודה, אך ניפר היה כי אכן נתפס לחוקיות המזורה שבמעגלים והדבר הטריד אותו.

שהרי אם אמנם נגזר שהמעגל האחרון של כתיבת הזכרונות יקיף 10 שנים, הרי ב־1970 חלפו כבר רובן ופרי עדיין לא נראה. אדרבה: חומר רב נערם והלך, וככל שנערם כך התרחק פירסום הזכרונות, אף־על־פי שעמד לרשותו של בן־גוריון ארכיון גדול מאד וכושר־עבודתו מופלא היה.

כ ל י ע ב ו ד ה

ארכיונו של בן־גוריון כלל כחצי מיליון דפי כתב ודפוס, מסודרים בפשטות: לכל שנה תיקי קרטון שבתוכם תויקו, לפי סדר כרונולוגי, נאומיו, מכתביו, מאמריו,

קטעי עתונות, פרטיכלים מישיבות שהשתתף בהן, החלטות שניסח. תיקים נפרדים הכילו דברי אחרים עליו ומכתבים אליו.
גולת-הכותרת של ארכיונו הם יומניו, אותם החל לרשום בהיותו בן 14, כשהיה מפעילי הנוער היהודי בעירתו פלונסק. יומן זה לא נשאר, מספר על כך בן-גוריון:

"כשנסעתי כעבור שנים [1911] לתורכיה ללמוד משפטים לקחתי אתי מכתבים וגם היומן שלי שהתחלתי לנהל בהיותי בן 14, אולם לרגל גרושי מן הארץ עם כניסת תורכיה למלחמת העולם הראשונה הלכו לאבוד כל הכתבים שנשארו בקושטא יחד עם ספרי. כשחזרתי אחרי מלחמת העולם הראשונה לקושטא ניסיתי לחפש הבית שבו גרתי. מצאתי שהבית נהרס ואחר נבנה במקומו ומכל רכושי לא נשאר זכר."²

שנים רבות הצטער האיש על אבידה זו, ומאז הקפיד לשלוח למקומות שונים עתקים רבים של דברים שאמר וכתב, תוך חתירה עקשנית להשאיר דברים כתובים ולשמרם. הארכיון סודר ותויק כל השנים בידי בן-גוריון עצמו ורק הוא לבדו התמצא בסדריו. אלא שהתויק פרימיטיבי היה והנייר היה בדרך-כלל זול וירוד באיכותו—ולכן התבלו רבים מהמסמכים וזימכתבים, נקרעו או נשתחקו, בעיקר בקצוות, במקום שמופיעים החתימה, התאריך ושאר סימנים שהיסטוריון נזקק להם.

כושר העבודה והריכוז של בן-גוריון היה לאגדה, כידוע. עד סמוך למותו היה מתחיל את יום-עבודתו בשעה 7 בבוקר לערך ומסיימו בשעות הערב המאוחרות. פעמיים ביום היה יוצא לטיול-צעדה בן 2 ק"מ ופעמיים עד שלש היה פורש למנוחה קצרה של כחצי שעה. את ארוחותיו היה אוכל בעודו מוסיף לעיין בספר או בעתון.

עבודה אינטנסיבית שכזאת מעתיקה את העוסק בה אל עולם אחר. מקץ שעות וימים שבהם שרוי היה בעולם של 1936, למשל, נובר בעתוני אותה שנה, מעמיק במאורעו-תיה וממש חי אותם—לבשה המציאות האחרת כל-כך ממד שונה. (אולי משום-כך תמהו לא מעטים ממבקריו על נושאי שיחתו, ושמועה עקשנית הילכה בארץ שבן-גוריון שוב אינו עירני ואינו מתמצא במתרחש במדינה).

כל ימיו כתב ב. ג. בכתב-יד ודחה בתוקף כל הצעת עזרה בתחום זה. לאחר שאבדו יומניו במלחמת-העולם הראשונה, אימץ לו את שיטת הפנקסים: בפנקס-נייר של דפים נתלשים, עם נייר-העתקה, כתב יומן, מכתבים וסיכומים, אף העתיק לתוכו קטעי עתונות. דף אחד נהג לתלוש ולשלוח למקורביו ודף-ההעתק נשאר בפנקס.

לימים נעשה כתב-ידו מסובך כדי-כך שפעמים התקשה גם הוא עצמו לפענחו, מה-גם שבדרך-כלל כתב בעפרון. קושי אחר קשור בהצפנת נושאים סודיים; בימי המנדט לפחות היתה סכנה שיפלו מסמכים לידיים שאינן רצויות. בן-גוריון ביקש, כמובן, להסתיר מן השלטונות החלטות ודיונים בנושאים רגישים. התוצאה היא שימוש בצופן. ברור כי בתנאי אותה תקופה מסוכן היה לשמור על מפתח כתוב לפיענוח הצופן, וכך נקטה שיטה פשוטה ופרימיטיבית—מחליטים על צופן לענין מסוים ולומדים אותו על-פה. צופן זה משתנה לעתים קרובות, ומטבע הדברים המפתח הקודם נשכח.

גם בימנו האישי רוב השמות נכתבים בראשי-תיבות. נושאים עדינים זכו לדיון

מרומו ודו"חות של דיונים בעניינים אלה, בעיקר בנושאים בטחוניים או פוליטיים, כתובים בעירפול.

כשבא בן-גוריון לרכז את הדברים לצורך כתיבת הזכרונות הסתבר לו שחלקים מארכיונו ודווקה מן המעניינים ביותר, אינם ניתנים לפיענוח.

על קשיים טכניים אלה נוספו קשיים מהותיים יותר. בן-גוריון הירבה להתפאר בכך שלא קרא כמעט ספרות יפה, לא הלך לסרטים ולא עסק בתחומי אמנות—אך לכן, אף שהיה "קל-כתיבה", התקשה מאוד בבואו לכתוב את זכרונותיו. ועוד: בשנת 1970 היה בן-גוריון בן ה-84 בריא בגופו ופורה בעבודתו אך זכרונו נחלש, וכאשר בכתיבת זכרונות הדברים אמורים הרי זו בעיה קשה.

באותה שנה, שהיתה שנת שפל ביחסיו עם העם, החליט בן-גוריון להתנער מן "הפרישה" המפורסמת, שבעטייה נעשה האיש המושמץ במדינה ולשוב להיות מורה-הדרך והמצפון המוסרי של העם. שינוי זה חיבבו לבנות את הדימוי שלו מחדש. לצורך זה החל לעסוק במרץ רב בכתיבת מאמרים על נושאים "ניטראליים", בנסיעות, מיפגשים ואירועים ציבוריים רבים, ומובן שכתיבת הזכרונות לא התקדמה. כך התגלגלו הדברים עד שלאחר 70 שנה בהן כתב ב. ג. לבדו, תוך סירוב עקשני לשתף מישהו בעבודה עמו, ניאות לקבל עזרה. וכך זכיתי אני לעבוד במחיצתו ולסייעו בכתיבת זכרונותיו.

כ ו ו נ ו ת מ ו ק ד מ ו ת ל כ ת י ב ת ז כ ר ו נ ו ת

אין זו תופעה יוצאת-דופן שמנהיג מדיני, החייב למסור דין-וחשבון לציבור ולהישמר במוצא-שפתיו, יערוך לעצמו יומן קפדני וישמור על מכתבים ודו"חות. המדהים אצל בן-גוריון הוא השלב המוקדם בו החל ללקט את הדברים בקפדנות—בהיותו בן 14. כאילו בגיל זה ידע כבר שיום אחד יצטרך להם על-מנת לספר את זכרונותיו.

בן-גוריון החשיב מאד את המלה הכתובה. אף שתמיד היה טרוד ביותר, הקפיד לכתוב מכתבים ארוכים שגזלו ממנו זמן רב, והטעם: יום אחד יצטרך להם. כך, למשל, עם בואו לארץ-ישראל כתב לאביו מכתב (19.10.1906) ובו דרישה לשמור על המכתבים:

"...הייתי חפץ שתשאר אצלי העתקה ממכתבי על דבר ארץ ישראל, אך איני יכול לכתוב דבר אחד פעמים ולכן הנני מבקש לשמור למצער את הללו בבית, שלא ילכו לאבד. חשוב אצלי שאדע בעוד שנים מה חשבתי על ארץ ישראל בכל עת ועידן".³

ואמנם אביו שמר על המכתבים, העתיקם על-מנת להפיצם (ובאמצעות העתקה זו נשמרו כמה מכתבים שמקורם אבד) והביאם עמו בבואו לארץ; כך נשאר בידינו 164 מכתבים לאביו, המספרים על בן-גוריון בראשית דרכו בארץ.⁴

עם הזמן הצטמצם האופי האישי של מכתביו יותר ויותר והתבלט בהם הצד הציבורי. אפייני המכתב שכותב בן-גוריון לאביו לאחר השתיקה של שנות מלחמת-העולם הראשונה: בסוף 1919 מתחדש הקשר ביניהם וב-5.12.1919 הוא כותב לאביו מכתב ארוך ומספר בו את קורותיו ב-5 השנים שחלפו. המכתב כתוב כאוטוביוגרפיה: ב. ג. מספר על מאסרו בידי התורכים, גירושו מהארץ, פעילותו בארה"ב, ייסוד הגדוד

העברי, ייסוד "החלוץ", ופעמים הוא מפליג ומספר על ויכוחים אידיאולוגיים במפלגה. עם שהוא מגלה את לבו במכתב, מספר הוא על אירוע רגשי מסעיר:

"...אני יודע רק שכמעט לא ידעתי את נפשי בשעה שדיברתי, הרגשתי רק סערה מתחוללת בנפשי—וסערה זו מפליטה המלים מפיו..."⁵

אין הוא סח כאן לאביו על האשה שנשא והבת שנולדה, אף לא על חוויות משפחתיות אחרות שעברו עליו בחמש שנות הגיתוק. המדובר הוא ב...הרצאה בוועידת המפלגה. כך ראה בן-גוריון את כתיבתו, ואפילו בתוך משפחתו—זו מיועדת להישמר ולשמר ברבות הימים מסמך וסיפור, אך לא סיפור-חייו של האיש אלא של השליח. הוכחה בולטת לכך הם מכתביו לרעייתו, פולה. בכל כרכי זכרונותיו מקדיש בן-גוריון לענין נישואיו ולתיאור אשתו כחצי עמוד,⁶ ובמשפטים הספורים הללו מקופלות למעלה מ-50 שנה של חיים משותפים ואפילו נושא פוליטי מסעיר (פולה וב. ג. נישאו בנישואים אזרחיים, ענין שנדון פעם-בפעם בהקשרים שונים). לעומת זאת תופסים מכתביו אל פולה עשרות רבות של עמודים בזכרונותיו ובכרכי אגרותיו, ובן-גוריון אף טרח לכנסם בספר מיוחד.⁷

אלא שגם מכתביו "אל פולה" אינם מכתבים אישיים אלא ציבוריים בעיקר. פולה, שהיתה אשה שנויה-במחלוקת,⁸ לא התעניינה בצדדים אידיאיים של תנועות ובשאלות רעיוניות. הלשון העברית שבפיה נרכשה לאחר שנים רבות ונשארה משובשת כל הימים. מכתבים לא כתבה (מכתבים שהתמה עליהם נכתבו על-ידי בן-גוריון, שפעמים שימשה לו הסוואה מטעמים פוליטיים. לדוגמה: כשנפטר אהרן ציזלינג, יריב קשה לבן-גוריון, כתב ב. ג. מכתב-תנחומים למשפחתו וחתם...פולה), וזיקתה אל נושאי עיסוקו של בן-גוריון היתה אישית בלבד.

אף-על-פי-כן כתב לה ב. ג. מכתבים ארוכים שבהם עסק בשאלות אידיאולוגיות מורכבות, דיוח על דיונים יגעים עם רבי-מדינה וכו'. אין ספק, שהמכתבים הללו, אף כי מוענו לפולה, יועדו להיסטוריה.

פרשה מעניינת המלמדת על יחסו למכתביו קשורה בגילוי מקרי של מכתבים מוקדמים. יהודה ארז, מידידיו (היחידים) של בן-גוריון ומי שהתקין לדפוס 26 מספריו, נפגש ב-1954 בארה"ב עם פלוני ד"ר פוקס, יוצא פלונסק. הלז סיפר לארז כי מצויים בידו מכתבים של ב. ג. ונסתבר כי פוקס וב. ג. היו חברים בילדותם וכאשר נפרדו דרכיהם ב-1904 נמשך קשר המכתבים. המכתבים נושאים תאריכים מלאי פאתוס כמו "ז' לקונגרסים, ח' לקונגרסים" (אצל בן-גוריון הצעיר החל מניין השנים משנת כינוסו של הקונגרס הציוני הראשון ב-1897). באחד מהם כותב ב. ג.:

"...במכתבי הבאים אצייר את החיים הפלשתינאים כמו שהם—אורם וצלליהם בלי שום הפרזה ומליצות יתירות—ואז תהיה לפניך אילוסטרציה בהירה של הרעיון הנזכר..."⁹

לימים נותק הקשר וכל ענין המכתבים נשכח עד שחזר ארז וגילה אותם. הענין של גילוי המכתבים זוכה בזכרונותיו של בן-גוריון לעמוד שלם,¹⁰ הרבה יותר מאשר תיאור היפרותו עם פולה, אפיה וקורות נישואיו עמה.

בן-גוריון, העצור כל-כך במגעיו האישיים והקשה להתפעל, כותב אל פוקס ב-
21.1.1955 :

"כשחזר יהודה ארז מארה"ב הביא אתו חבילת מכתבים ששלחתי לך בשנת 1904—1906, בתוכם גם מכתב מהארץ. הייתי נפעם כי לא זכרתי כלל ששלחתי לך מכתבים מפלונסק ומהארץ והתפלאתי הפלא ופלא כיצד שמרת על מכתבים אלה חמישים שנה ומעלה..."¹¹ גם בזכרונותיו מספר על כך ב. ג., אגב שימוש מופרז בתארי-הפלגה לתיאור המעשה :

"יהודה ארז... גילה מתוך צירוף מקרים מופלא מכתבים שכתבתי... ונפגש עם שמואל פוקס באורח משונה ומופלא"¹²

בזכרונותיו מקמץ בן-גוריון מאד בתיאור תחושותיו, וודאי שאינו מנסה לחזור לתחושותיהם של אחרים. לענין זה, בכל-זאת ראה לצטט את ארז. וכך הוא כותב :
"ארז היה כל-כך נפעם מפגישה זו עד שהוא התחיל להאמין שהפגישה עם פוקס היא מעשה ההשגחה העליונה."¹³

נראה שההפלגה להשגחה העליונה בקשר למציאת מכתבים אינה של ארז אלא של בן-גוריון עצמו...

פוקס עצמו, כשנשאל מה ראה לשמור על המכתבים 50 שנה, ענה בפשטות : "תמיד ידענו כי לגדולות נוצר דוד".¹⁴

רומן אודות ?

כאמור, כבר בשלב הראשון לפעילותו הירבה ב. ג. במכתבים, שמר לו העתקים מהם ותבע מן הנמענים לנצחם. ברבות השנים מסתעפת התכתבותו והקשר שלו לדבריו הכתובים מעמיק והולך. במקביל גם מסתבך הענין : ב-1921 הוא נבחר מזכיר ההסתדרות. במסגרת תפקידו זה הוא כותב מאות מכתבים ותזכירים הנוגעים לנושאים חד-פעמיים כמו הלגת שכר במקום-עבודה מסוים, איום בשביתה, בחירת ועד וכו'. ב-15 שנות כהונתו כמזכיר ההסתדרות נערמים תיקים רבים של מכתבים אלה, שאין בהם ענין ציבורי.

יתר על כן, בשנים אלו מתגבשים מוסדות ציבור כמו סולל-בונה, קופת-חולים, בנק הפועלים וכדומה. ב. ג. חבר בוועדות ומשתתף פעיל בישיבות. ישיבות אלו, הנמשכות שעות ארוכות כדרך אותם ימים, זוכות לפרטיכלים עבים. ב. ג. שומר על כולם, תוך שאת דבריו שלו הוא מעתיק בנפרד.

ב-1935, כשהוא מתמנה יושב-ראש הנהלת הסוכנות היהודית, מופנית פעילותו בעיקרה לזירה המדינית : פגישות עם וייצמן, עם הנציב-העליון הבריטי, עם מנהיגים ערבים. ב. ג. מסגל לו מנהג : להרהר בכתב, ביומנו, ערב הפגישה, ובתוך כך לגבש רעיונות לשיחה. בתום השיחה שוב הוא חוזר ומסכם אותה בכתב. בפגישות חשובות במיוחד יש והוא רושם את הדברים במהלך הפגישה עצמה.

ככל שחשיבותו עולה כך מרבים לפנות אליו וכך הוא נענה. נוסף לכך הוא כותב מאמר שבועי ארוך ב"דבר", נואם באסיפות פומביות (ומקפיד שדבריו יירשמו), ומתפלמס עם אנשי מדע ורוח בנושאים פילוסופיים.

כך מצטבר חומר עצום ורב וממנו מתכוון בן-גוריון לדלות את זכרונותיו. אך הענין אינו פשוט. במלאכה הקשה של כתיבת זכרונותיו הוא מתחיל לאחר פרישתו מראשות הממשלה (1963), והוא אז בן 77. יובל שנים של מנהיגות, רבבות אדם שהכיר, אלפי ישיבות, הכרעות הרות-גורל—וכל זה בשנים של היסטוריה אינטנסיבית ביותר—עמו עומס כבד על זכרונו. הוא עצמו סיפר בעצב כי בצעירותו היה זכרונו טוב במיוחד אלא שבבואו לספר את זכרונותיו נשתבש. (ענין זה העיק עליו מאוד. הוא ביקש לחקור את נושא המוח והזכרון, ומשך שנה גדש ספרים והירבה שיחות עם מומחים—אך, כמובן, ללא הועיל).

כוונתו המקורית היתה לכתוב אוטוביוגרפיה מנקודת-מבט רטרוספקטיבית הפונה מן ההווה ומסבירה את העבר ובה החומר הארכיוני משמש רק לתיעוד והוכחה. אך קשיי הזכרון אילצוהו לנסות צורה אחרת.

אז החליט להשתמש בדברים קיימים שפתבם בעבר ולצרף דברי-קישור, אלא שכאן צץ קושי אחר: יחסו העמוק לכל הדברים שכתב הקשה על אפשרות הניפוי, והחומר הארכיוני, שהיה אמור לשמש בסיס לזכרונות, נערם והלך—תיקים רבים וגדושים מכתבים, פרטיכלים, יומנים, שיחות, כולם כתובים בידו, כולם חשובים בעיניו.

כשהתחלתי לעבוד אתו הניח על שולחני שלושים תיקים גדושי תעודות שהיו אמורים להיות הכרך הראשון (עד סוף 1933). לאחר דילול אכזרי ביותר צומצמו התיקים כדי 8 ערוכים בסדר כרונולוגי. הגשתי לו את התיקים במתכנתם הגלמית מתוך הנחה שישמשו רקע לשיכתוב, או לפחות לנסיון של האחדה. ואמנם בן-גוריון ניסה לעסוק בכך חדשים אחדים, בעוד אני מכין לו את הדגם הגלמי לשנים הבאות. והנה, לאחר חדשים של עבודה מאומצת בהם ערם מחדש ערימת תיקים, נואש ב. ג., החזיר לי אותם 8 תיקים, בצירוף כמה תיקונים של מה-בכך, ואמר לי שבעצם החומר כהויתו הוא הטוב ביותר וכל תיקון יקלקל. הוא ביקש שהדברים ישארו כמו שהם ובלבד שיראה את זכרונותיו מודפסים סוף-סוף.

יהודה ארז ואני ניסינו להזיזו מהחלטתו. אמרנו לו שהציבור בארץ ובעולם מצפה זה שנים לזכרונותיו והנה הוא עתיד לקבל אוסף של תעודות שעריכתו אינה מקצועית, ברירתו לקויה, ואין בו ענין אלא למומחים. הצענו לו שיתרכז במכתבים ויומנים ויוסיף עליהם דברי-קישור שיבהירו את הרקע להתרחשויות. מתוך שידענו כי מצפה הוא לכך שהספרים יעוררו הד ודיון, הבאנו לו כדוגמה את זכרונות דה-גול ואדנואר וההתיחסות אליהם ברחבי העולם. את הפרטיכלים למיניהם הצענו לו להוציא בספר נפרד, שיהיה כעין נספח לתועלתם של בעלי ענין מיוחד.

ב. ג. שקל רגע ואחר אמר שאין הוא כותב רומן אלא מספר על הקמת המדינה כפי שהוא רואה זאת. מי שירצה יקרא, ואם ירצה מישהו אחר-כך לערוך את הדברים מחדש כדי שיהיו מעניינים יותר—יעשה זאת.

תוצאותיה הקלושות של אותה שיחה הסתכמו בכך שחלק מן החומר הדיוחי כמו סיכומי מפקד-האוכלוסים (1922), נתונים סטטיסטיים על ההסתדרות וכדומה, הועברו לנספחות בסוף הספר.

כך קרה שרק 13 הפרקים הראשונים מכלל 84 הפרקים של הכרך הראשון הם אוטו-ביוגרפיה. היתר אינו אלא אוסף של תעודות.

ל א מ ת פ נ י מ ה ר ב ה

"אדם חייב לשמוע לקול אלוהים המדבר אליו בלבו—
אם לבו לא ערל ואזנו לא אטומה. יותר מזה
אינו יכול לעשות"¹⁵

דוד בן-גוריון

משך השנים הארוכות בהן כתב בן-גוריון את יומנו, נפוצו סביב היומן אגדות רבות. רבים שראוהו כותב אך לא זכו להציץ בדבריו חשבו כי יומנו מכיל דיונים חשאיים שהוענקו למקורביו והתיחסות אישית אליהם ואל פעלם. אחדים ממנהיגי הציונות ומדינת-ישראל היו שותפים בשלבים שונים של חייהם בקבוצות-חצר שונות, ופעמים אף במעשים החורגים מתחומי האנטריגה הפוליטית הלגיטימית. החשש כי ב. ג. יודע את הדברים והם נרשמים ביומנו מבוסס היה על קנאותו לדברים כתובים ועל דימויו הקשות.

הציפייה לפתיחת "תיבת-פנדורה" היתה מלווה מיתח רב. בכרך הראשון, למשל, צפוי היה דיון ברצח ארלוזורוב (1933), בכרך השני ההסכם עם ז'בוטינסקי (1934), ובכרכים הבאים שאלות מסעירות כמו התנהגות הסוכנות בעת השמדתם של יהודי אירופה, הפלמ"ח, ה"סיוון" וכדומה. והנה, הסתבר שהשד אשר יצא מאותה תיבה אינו נורא כל-כך. התברר כי יומניו נוהלו כאילו ידע מראש שהדברים יראו אור ואין בהם כמעט עניינים אישיים. ובכל-זאת פעם-בפעם משתרבים דברים שלא היה בן-גוריון יכול לתת את הדעת מראש על השתלשלותם ההיסטורית המשונה.

ביומנו מן ה-12.11.1934 הוא מתיחס להסכם שנחתם בין ז'בוטינסקי לבינו. הסכם זה הסעיר את תנועת-הפועלים וקומם חזית רחבה נגד ב. ג. בן-גוריון נוסע ברחבי אירופה ונפגש עם חבריו בנסיון לשכנעם לעמוד לצדו, ובתוך כך הוא פוגש, בפארין, את זלמן שז"ר (אז רובשוב). כאשר בן-גוריון שואלו על ההסכם מביע שזר את תמיכתו, אך ב. ג., בנימה של ציניות עמוקה, רושם ביומנו כי "זלמן מסכים כי עדיין לא שמע תגובת הציבור המתמרמר... כשיפגש עם אליהו גולומב יאמר לו שאינו מסכים משום שאיש זה קובע את דעתו על-פי הרוח הנושבת ואינו מגיד אמת".

למעשה, האשים כאן ב. ג. את זלמן שז"ר, שבעת כתיבת הזכרונות היה נשיא מדינת-ישראל, בצביעות, חנפנות והעמדת-פנים.

על-פי חלוקת העבודה בין ב. ג. לביני הייתי אני מלקט את הדברים, ממיינם וקובע אותם לפי מבנה הגיוני וסדר כרונולוגי. אחר-כך הייתי מגישם לו בצירוף הצעות אלטרנאטיביות. ב. ג. היה עובר על הדברים, ובדרך-כלל אישרם כמו שהוגשו. כשנתקלתי בענין רגיש זה, הראיתי לו את יומנו. ב. ג. קרא בעיון, חיך בינו לבינו, הביט בי ושאל: "נו, מה הבעיה?" ניסיתי להסביר לו שהוא, ב. ג. מאשים אחר מאחורני חבריו באשמה שיש בה עלבון חמור. יתר על כן, איש זה הוא במקרה נשיא

מדינת-ישראל ופירסום הדבר יגרום אי-נעימות רבה. ב. ג. הוסיף לחייך ואמר: "אם כתבתי כך אז זוהי האמת".¹⁶

על אף נאמנות עקשנית זו לאמת, ב. ג. הוא פוליטיקאי פרגמטי החייב להודק לפעמים לטכססנות ושאר אמצעי-עזר שלטוניים, והללו מחייבים חריגות פעם-בפעם. לענין זה יש ביטויים מאלפים בזכרונותיו.

כאמור, אחת הפרשיות המסעירות של שנות ה-30 היתה ההסכם בינו לבין ז'בוטינסקי. היה זה בתקופה קשה של ריב-אחים מר, סמוך לאחר משפט רצח ארלוזורוב. בארץ היתה מהומה ונעשו מעשים מחפירים. בעיצומה של המתיחות בין תנועת-הפועלים לרביזיוניסטים נפגשו ב. ג. וז'בוטינסקי, מנהיגי שתי המפלגות היריבות, בלונדון, ולאחר שלושה ימים של דיונים אינטנסיביים חתמו על הסכם בדבר יחסי המפלגות בארץ.¹⁷

הידיעה על ההסכם המפתיע נפלה בארץ-ישראל כרעם ביום בהיר. ברל כצנלסון, גולומב, קפלן וטבנקין מתנגדים לו בחריפות. בן-גוריון מקבל מברק משרתוק וקפלן: "בציבור התרגשות עצומה, מחרתיים המרכז, מכנסים מועצה דחופה. הכרחי שובך באווירון". טענתם היתה כי בהסכם שחתם הפר ב. ג. החלטה מפורשת של מרכז-המפלגה השוללת מגע עם הרביזיוניסטים.

ב. ג., שחש בעצמת התגובה השלילית, הבין כי הרחיק לכת וכי עשה מעשה הנוגד במפורש את דעת מפלגתו ורוחה, והלא הוא ראה עצמו שליח-ציבור ודמוקרט ואיך יעשה מעשה של רודן בלי-להינעץ בשולחיו? מצד שני, אם יבטל עתה את ההסכם וישוב ארצה כנדרש, יהיה עליו לתת את הדין ובמעמד משפיל למדי.

ואז נוטל ב. ג. את כתב ההסכם עם ז'בוטינסקי ומתחת לחתימתו הוא מוחק את המלים "בשם מפלגת פועלי א"י" וכותב במקום זה: "בשם ההנהלה הציונית"¹⁸ והוא יושב לכתוב מכתב ארוך מאד לחברי מפלגתו בארץ בו הוא כותב, בתוך השאר:

"...ההחלטה של מועצת המפלגה [שלא ליצור קשר כלשהו עם הרביזיוניסטים] חלה רק על פגישת המפלגה הרביזיוניסטית ואני נפגשתי אתו כחבר ההנהלה [הציונית]—ולא חבר מועצת המפלגה]. כמוכן שבשיחה אתו דברתי על הכל, גם על דברים שאינם רק ענין של ההנהלה אבל לא עשיתי דבר שיש בו צל של הפרת משמעת המפלגה".¹⁹

וכך, בטכסיס פשוט של מחיקת תארו מתחת לחתימתו, הוא נחלץ מקושי גדול.²⁰ מחיקת החתימה שחלה בתקופה בה אירע המעשה (28.10.1934) מקבלת אוטונומיה פונקציונאלית וכך היא נכנסת לזכרונות. ואמנם ממרחק הזמן נראית הפרשה בלתי-מובנת ומוזרה.

פרשה אחרת היא ענין הזיוף של תעודת-הבגרות. בן-גוריון אמנם התחיל ללמוד בוורשה בבית-הספר התיכון של וולברג, אך עד-מהרה עזבו (מסיבות אשר משום-מה אין הוא מרחיב עליהן את הדיבור והן נשארות סתומות). הוא הגיע לארץ-ישראל בלי תעודת-בגרות. לימים כשביקש להתקבל לאוניברסיטת קושטא, נדרש להציג תעודת-בגרות. בדרך שגם היא אינה מחוורת מצליח ב. ג. להשיג תעודה ולהתקבל לאוניברסיטה. לענין זה אין זכר בזכרונותיו.

נושא אחר הוא פרשת אהבותיו. מי שקורא את הזכרונות. האיגרות, ראינות עתונאיים וביוגרפיות, מתרשם כאילו אהבה אחת היתה לב. ג. כל ימיו—פולה. אין זה מדויק.

בקפדנות, כדרכו, טישטש בן-גוריון כל סימן ורמז לרומנים שניהל קודם נישואיו מחשש שעלולים הדברים לפגוע בדימוי שלו. שאיפתו לטשטש את החלק הזה בחייו היתה עמוקה כל-כך עד שהשמיד מכתבים שכתב לאהובתו, דבר שעלה לו בייסורים, כנראה.

בתוך אחד מספריו הישנים, חבוי בין דפי הספר, נמצאה במקרה גלוית-ברכה ישנה: בצדה האחד ציור סתום של פרחים שמתחתיו נאמר: "ברכה וחיים מן השמים תביא בכל עת השנה הזאת", ובצדה השני כתב ב. ג. הצעיר:

"לחברתי—

חוק ומנהג קבוע הוא בישראל מני עבר כי בהגיע ראשית השנה ישלח איש לרעהו, לקרוב ולכל מכירו מכתבי ברכה. כמעט כולם הולכים אל החנות ובוחרים להם כרטיסים שונים יפים מצוירים בציורים שונים ונדפסים כאותיות זהב, ואת אלה הם שולחים. אבל איזה ערך יש לברכה נדפסה בדפוס? לך חברתי איני יכול לשלוח [ברכה אשר] לא מלבי תצא לכן אני כותב לך בעצם ידי חלק קטן ממה שלבי רוחש לך. יתן ה' שנה טובה ומבורכת, שנה טובה אשר תשבעי עונג ונחת עד אין קץ וכל הימים יעברו עליך בשלום ונעימות והיית מאושרה עד בלי די.

מבן-גוריון".

הגלויה וזכרונה היו חשובים לא מכדי שישמידה ולכן, בקפדנות רבה, גזר את הכתובת והתאריך והסתיר את הגלויה בין דפי ספר שאינו בשימוש. נראה שעתידה אהבה יפה זו בין ב. ג. לנערה האלמונית מארץ-ישראל להישאר בלתי-ידועה.

ה ש ל י ח

הסגולות אשר דחפו את בן-גוריון לתפקידו הרם ולמעמדו ההיסטורי הן מעיקרן תרכובת נדירה של תכונות סותרות כמו חתירה קשוחה ועקשנית למטרה תוך גמישות פרגמאטית, אידיאליזם צרוף וטכססנות פוליטית, הענקת סמכויות רחבות לעוזריו ומעקב חשדני אחר פעילותם.

מורכבות זו היא גם נקודת-המוצא לבדיקת יחסו אל זכרונותיו.

ב. ג. שולט בשפה, בהיר-מחשבה ובעל כשרון-כתיבה. הוא כתב בחייו רבבות דפים. אף-על-פי-כן, נסיונו להעלות את זכרונותיו על הכתב לא עלה בידו. רק פרקים ראשונים, על ילדותו, הכוללים כ-100 עמודים מכלל אלפי העמודים הצפויים עוד, הם זכרונות ממש. כל היתר הוא אוסף תעודות שהבחן לבחירתם נראה מקרי למבט ראשון.

עמדנו על הקשיים הפיזיים-האובייקטיביים: הגיל המופלג בו החל לכתוב את זכרונותיו, החומר העצום בזמן ובכמות, וקשיי הזכרון. סיבות אלה גרמו שבבואו לכתוב את האוטוביוגרפיה שלו התקשה לדלות את חוויותיו ואת מאורעות חייו ולבנותם כסדרם.

אך כאן עמד לרשותו ארכיונו שיכול היה לשמש עזר, אסמכתה ואיזכור—והנה תחת שימש הארכיון עזר לזכרונותיו וזכרונותיו משמשים עזר לארכיון.

מטבע-הדברים תעודות אישיות של אדם רוויות מטען רגשי. דברים שחוה הכותב באופן אינטנסיבי יותר הם דומיננטיים יותר, אף שמשקלם בביוגרפיה עשוי להיות שולי. זהו ענין לגיטימי וצפוי בכל כתיבת זכרונות, אך אצל ב. ג. אפילו ענין זה מתעוות. כך, למשל, זוכה פרשה שאין לה זיקה אישית לב.ג. כמו משפט הקומוניסטים בנס-ציונה (1932) ל-11 עמודים,²² ואילו על הולדת עמוס בנו אין ב. ג. מספר כלל.

דוגמה בולטת לחוסר הפרופורציה בין עיקר לטפל היא הסקירה המפורטת על מסע הבחירות של מפא"י ב-1933. במסגרת מסע זה יוצא ב. ג. לסדרת נאומים באירופה. המסע זוכה ביומנו ל-43 עמודים²³ גדושים מספרים ודו"חות על הנעשה בסניפי המפלגה. בעת היותו במסע זה נרצח בארץ חיים ארלוזורוב. הרצח היה מאורע מסעיר בתולדות היישוב העברי. יתר על כן, מבחינה אישית היה הרצח מפנה מכריע בביוגרפיה של ב. ג.: מכאן והלאה מתחיל זינוקו הפוליטי ומעסקן של איגוד מקצועי נעשה בן-גוריון פתאום אישיות ראשונה-במעלה בתנועה הציונית.

והנה, בתוך אותם 43 עמודים עמוסים ידיעות חסרות-חשיבות, זוכה הידיעה על רצח ארלוזורוב לשורות ספורות בלבד.²⁴

חוסר הפרופורציה קיים גם ביחס לסיפור גסיעתו של ב. ג. לרוסיה (1923), שאם גם לא העלה דבר מקדיש לו ב. ג. 6 פרקים. פרק שלם הוא מקדיש לשאלת הודו כפי שהו-עלתה בוועידה הקיסרית בלונדון (1930). רבות הדוגמות לפרופורציות תמוהות אלו.

נוח היה להסביר ענין זה בתלותו של ב. ג. בארכיונו. פעמים היה כותב הרבה, כמו בעת שהותו ברוסיה ב-1923 או בלונדון ב-1930, ופעמים, מסיבות שונות, כתב מעט או לא כתב כלל, כבעת שנולד בנו עמוס.

הנחה זו עשויה היתה להסתייע בעובדות פשוטות. לדוגמה: בעת היותו במוסקבה ב-1923 נאסרה עליו פעילות פוליטית פומבית, ובתוך שלושת חדשי שהותו שם היו עתותיו בידו והוא הספיק לכתוב מאות עמודים, ואילו בשנים 1945–1940, השנים הסוערות של מלחמת-העולם השנייה, הוא נוסע מארץ לארץ ואינו כותב אלא אותו מספר עמודים (בערך) כבשלושת חדשי שהותו במוסקבה.

אך דומה כי זה הסבר נוח ופשטני מדי. מסתבר שאין קשר בין הזמן שעמד לרשותו לבין הספק הכתיבה, אף לא בין שהות ארוכה במקום אחד לבין היותו נע מארץ לארץ.

בעת מסע-הבחירות הנזכר ב-1933 הוא נוסע ממקום למקום ויומו גדוש. כזה הוא, למשל, סדר-יומו ב-11.6.33:

בבוקר—שיחה עם תלמידי הגמנסיה
 ב-12—אסיפה פומבית
 אחצה"צ—ישיבה עם הוועד של הליגה
 לפנות ערב—אסיפת "החלוץ"
 אח"כ—ישיבה עם "ההתאחדות"
 לאחריה—ישיבה עם "פועלי ציון"

בערב—מסיבת העסקנים הציונים מטעם קק"ל, שם הרצה על המצב בארץ. לבסוף
 "בקרתי שני קיבוצים... בעשר וחצי חורתי לורשא"²⁵.

בכל־זאת הוא מספיק לכתוב עוד באותו לילה כמה מכתבים. שבוע לאחר־מכן נרצח
 ארלוזורוב. ב. ג. מפסיק, כמובן, את מסעו ונשאר בוורשה, והנה—מלבד ציון הידיעה
 וציטוט שלושה מברקים קצרים ששלח לארץ—אין ביומנו התיחסות לענין זה.
 אותה תופעה חוזרת שוב ושוב ומלמדת שהקשר בין הזמן שבידו לכמות החומר
 הנכתב אינו מתרץ את הקשיים שבחוסר הפרופורציה. דומה כי ההסבר מורכב ועמוק
 יותר: תחושה של שליחות.

בן־גוריון מבקש לטעת בקורא תחושה כי בדומה לירמיהו, הנביא האהוב עליו—אשר
 נדחף מכוח שליחות מרחם וצו "אל תאמר כי גער אנוכי כי אל כל אשר אשלחך
 תלך וכל אשר אצווך תדבר"²⁶—נדחף גם הוא על־ידי כוחות גדולים ממנו. והוא
 מקבל עליו את השליחות.

לכן הוא מדגיש כי את החלום על ארץ־ישראל ינק עם חלב אמו. מתוך אותה תחושת
 שליחות הוא מתרים את חבריו למען ארץ־ישראל כבר בהיותו בן 10. בהיותו בן
 14 הוא מיסד "תנועה עברית" בשם "עזרא". בן 17 הוא מארגן את הגנת יהודי
 עיירתו פלונסק, בן 20 הוא נוסע לארץ־ישראל, בן 26 הוא מחליט להיכנס לפרלמנט
 התורכי—וכך הלאה, עד להקמת מדינת־ישראל והנהגתה בשנותיה הראשונות.

בן־גוריון, שגם באחרית ימיו, סמוך לכתובת הזכרונות, קיבל עליו תפקיד של נביא־
 זעם ומוכיח־בשער ("הפרשה"), אינו מספר, אף לא ביומנו שלו, על מגעים עם
 קבוצות־לחץ ונסיונות מקובלים לקשירת קנוניה שעזרו לו להתקדם בקריירה הפו־
 ליטית שלו. אדרבה: מבקש הוא ליצור מיתוס של שליח, שנדחף מכוחו של העם
 היהודי כדי להנחותו במדבר־הגולה, להביאו לארץ־הבחירה ולהנהיגו שם.

אך ב. ג. יודע כי אפוס מרומם זה—בו מסופר סיפור מופלא של תקומת עם על־ידי
 בחירו של העם—יש בו נקודות־תורפה: שליחות אינה סובלת מקריות וודאי לא
 שגיאות הרות־שואה. אותו אפוס עלול להיפגע אם יתברר שהשליח התעלה לתפקידו
 המורם־מעם עקב רצח מקרי של שליח אחר, שבני הדור ראו בו אישיות מתאימה
 לא פחות. לכן פרשת הירושה של המנהיגות שבאה בגלל רצח ארלוזורוב ומקריותה
 ההיסטורית נדחקה לשורות ספורות.

תפקידו של ב. ג. כיושב־ראש הנהלת הסוכנות היהודית בעת עליית היטלר והשמדת
 היהודים באירופה גם הוא אינו נוח לציור הילה של שליח. הציפייה היא ששליח יחוש
 ביתר־בהירות את הצפוי, יזהיר מפניו ויפעל בהתאם לכך. והנה, בכרך הראשון
 של זכרונותיו המשתרע עד 1934—כלומר 9 שנים לאחר הופעת "מלחמתנו" ושנה
 לאחר ראשיתו של השלטון הנאצי בגרמניה—אין היטלר נזכר כלל.

גם בשנים הנוראות של שואת־אירופה עצמה המקום המוקדש ביומנו לתהליך הנורא
 העובר על יהדות אירופה הוא מועט. האין כאן נטייה לפסוח על תקופה העלולה לשבש
 את התמונה?

סיוע מצד אחר לנסיון של בן־גוריון ליצור תמונה של שליח אפשר למצוא בהקפדתו

להצניע את סיפור אהבותיו. לאהבה ולמשמעויותיה מקום מרכזי, כמובן, בחיי אדם והם תופסים מקום נכבד באוטוביוגרפיה, אך ב.ג. סבר שאין היא יאה לשליח בעל ייעוד הנדחף על-ידי כוחות שאין להם נגיעה לתחושות אנוש רגילות. הוא הדבר גם ביחס להצנעת הולדתם של הילדים, חיי המשפחה וכדומה. שוב, להוציא אירועים בעלי משמעות הירוואית, כגון צוואתו האישית, אותה הוא כותב ברוב פאתוס ב-1918, "לפני לכתתי עם הגדוד העברי להלחם בארץ ישראל בעד גאולת ארצנו" ובתוכה פסקות כמו: "רוצה ומצווה אנכי שילדי יובא לארץ ישראל בהקדם האפשרי ויחונך שם בבתי הספר העבריים, ועד שהתנאים ירשו להביאו לארצנו—ילמדוהו השפה העברית לפני למדו כל שפה אחרת, ואשתי פנינה תדבר את ילדה עברית, ולשם כך אני מבקש מאשתי ללמוד עברית".²⁷

דומה כי הוא עצמו נסחף בלהט של תחושת השליחות עד כי אמות-המידה משתבשות כלשהו. כשהוא מספר על בחירתו להנהלה הציונית בקונגרס הציוני של שנת 1933, הוא כותב:

"כחברי הנהלה [נבחרו]:

(תשואות סואנות)	פרופסור זליג ברודצקי
(תשואות סואנות הולכות וחוזרות)	דוד בן גוריון
(תשואות סואנות)	יצחק גרינבוים
(תשואות סואנות)	ד"ר אביגדור יעקבסון
(תשואות סואנות)	ברל לוקר
(" ")	לואיס ליפסקי
(" ")	אליעזר קפלן
(" ")	משה שרתוק
²⁸ (" ")	ד"ר ארתור רופין

מה ראה ב.ג. להדגיש שהוא התקבל "בתשואות סואנות הולכות וחוזרות" בעוד כל האחרים התקבלו ב"תשואות סואנות" בלבד? ספק אם ערך אז מישהו השוואה של תשואות מלבד בן-גוריון. הוא הרגיש שצירי הקונגרס הרגישו כי הוא נישא על האחרים אף שהיה צעיר מרובם וטרם יעשה לו שם במערכות המדיניות. לימים, כאשר עשה לו שם והוא מן האישים הבולטים בארץ ובעולם, מבקש הוא לצרף לכתר המלכות שהחזיק בו בכוח פעילותו המדינית גם את כתר השליחות ולהיות כוהן, נביא ומלך וכך להישמר, יחיד-ומיוחד, בתולדות ישראל.

ח ע ר ו ת

- 1 בשנים 1933—1935 שימש בן-גוריון מזכיר ההסתדרות וחבר הנהלת הסוכנות כאחד.
- 2 איגרות דוד בן-גוריון, כרך א, "עם עובד" ת"א, 1971, ע' 13, הערה 2.
- 3 שם, ע' 79.
- 4 שם, הקדמתו של יהודה ארז.
- 5 שם, עמ' 442—446.
- 6 זכרונות דוד בן-גוריון, כרך א, "עם עובד", ת"א, 1971, ע' 86.
- 7 מכתבים אל פולה ואל הילדים, "עם עובד", ת"א, 1968.
- 8 מירה אברך, פולה, "עם הספר", ת"א, 1965.
- 9 איגרות ב. ג., כרך א, ע' 94.
- 10 זכרונות ב. ג., כרך א, עמ' 16, 17.
- 11 ארכיון ב. ג., מכתבים, 1955.
- 12 זכרונות, כרך א, עמ' 16, 17.
- 13 שם, שם.
- 14 איגרות ב. ג., כרך א, הקדמתו של יהודה ארז.
- 15 מתוך מכתבו למשוררת אנדה עמיר, 3.11.1953.
- 16 בשלב מאוחר יותר הושמט משפט אחד מתוך היומן והנושא רוכך. הדבר נעשה בלי ידיעתו של ב. ג. ועיין זכרונות ב. ג., כרך ב, ע' 233.
- 17 זכרונות ב. ג., כרך ב, עמ' 197—200.
- 18 שם, העותק המקורי נמצא בארכיון ב. ג.
- 19 שם, עמ' 200—214.
- 20 בסופו של דבר, במשאל יחיד-במינו של חברי ההסתדרות, נפלה ההצעה וההסכם בוטל.
- 21 חלק זה אינו ניתן לקריאה.
- 22 זכרונות ב. ג., כרך א, עמ' 501—511.
- 23 שם, עמ' 600—643.
- 24 שם, ע' 643.
- 25 שם, עמ' 642—643.
- 26 ירמיהו א, 7.
- 27 זכרונות ב. ג., כרך א, ע' 104. פנינה היא פולה. "הילד" עליו מדובר לא נולד אז עדיין.
- 28 שם, ע' 663.